

- “Ա. օր. նոսր. (ՌձԼԲ, ՌձԼԳ) = Թ. 869;
 Բ. օր. բոլորգիր (ՌձԺԳ, ՌձԺԴ եւ ՌձԻ) =
 Թ. 1530 (8 խումբ);
 Գ. օր. ուղղագրեալ ի վերայ Հին տպ.,
 (1695);
 Դ. օր. ուղղագրեալ ի վերայ նոր տպ. (1752);
 Ե. օր. բոլորգիր (ՌձԺ) = Թ. 200 (8
 խումբ);
 Ջ. օր. “Միւս եւս օրինակ համարելի է եղեալն
 ի լուսանցս անգղեական տպագրին:”

Այս վեց օրինակներէն երեքն միայն իս-
 կապես ձեռագիր են: Այս երեքի վրայ յըն-
 թաց աւելցած են երկու հատ ալ, ըստ Չրա-
 քեանի տեղեկութեան՝ Թ. 1023 (ն խումբ)
 եւ 1156 (ն խումբ):

Հաւանական է կարծել թէ 1827ի հրա-
 տարակիչք Ա—Ջ օրինակներէն չորս կարեւոր-
 ներն աչաց առջեւ ունեցած են, յատկապէս Ա.
 Բ. Ե. եւ Թերեւս Գ. կամ Դ. ուստի եւ 1843ի
 տպագրութեան ժամանակ առնուած 2 նոր ձե-
 ոագիրներն Թ. 1023 եւ Թ. 1156 ըլլալու են:
 Ասոց մէջէն ամենէն հետաքրքրականն էր
 1827ի տպ. Ազգին մէջ յիշուած 2ՆԻ =
 1303ին գրուած օրինակը, որ գծախտաբար
 այժմեան հաւաքման մէջ չկայ: Ենթա նաեւ
 Զօհրապեանի ժամանակ. ուստի եւ թէ է Գ.
 կամ Դ. օրինակներէն մին չէ, պէտք է դեռ
 փնտռել Վենետիկի հաւաքման մէջ:

Այս բոլոր ձեռագիրներու ճիշդագրու-
 թիւն (գեղեցիկ կերպով առած են Հրատարա-
 կիչք (Թեառաբան, էջ 1Ժ). ուսկից կը տես-
 նուի որ այժմեան օրինակք կը ճիշդաւորութիւն
 մայր բունէ մը Ա եւ 8 խմբերու, որոնք այ-
 նուհետեւ անկախ ինքնուրոյն կերպով կը բազ-
 մանան: Պատահաբք մը կը բերէ իմ միացնէ
 Ա եւ 8 խմբերը այնու որ Աի գաղափարով
 օրինակ մը կը լրանայ 8 խմբի օրինակէ մը եւ
 այսպէս կը ծագի խառնուրդ (ն) խումբ մը:

Այս խմբերէն Աը անխառն հրատարա-
 կուած է Ամստերդամ 1695ին եւ այնուհետեւ
 երկու անգամ (լոնդոն՝ Վիսսոն եղբայրք հրտ.
 1736 եւ Վենետիկ՝ 1756 Սարգիս Սարա-
 ֆեան Արքեպիսկոպոսի հրտ.): Առաջին անգամ
 Վենետիկի 1827ի տպագրութեան մէջ կը
 գտնեն զիրար Ա եւ 8 խմբին հաշտ աչքով
 եւ այնուհետեւ կ'ապրին եղբայրաբար, նաեւ
 1913ի նոր տպագրութեան մէջ:

Հրատարակիչներու մանրամասն համեմա-
 սութիւնն մէն մի ձեռագրի եւ տպագրի չէ կա-

րելի արժանապէս գովել: Այս եղանակաւ միայն
 կը գրուի խորհնացին քննադատական հաստա-
 տուն հողի վրայ իւր բովանդակ պարզութեամբ,
 Եւ քննադատն առանց վարանելու իւր առաջի-
 կայ բնագիր վրայ կրնայ իւր որոնումներն շա-
 րունակել:

2. Խորհնացւոյ գրականութիւնն, ուստի
 նաեւ քնագրի հրատարակութեան գծաւորու-
 թիւններն այնպէս շատ են, որ ամենախնամալ
 աշխատութեան մէջ ալ պիտի չլինէ ընդառաջ
 բաղձալի կէտեր, կէտեր որոնք աւելի լաւ
 կրնային ըլլալ: Ջ. օր. Թողլով Յառաջբանին
 մէջ արուած խոր. տպագրութեանց ցանկն
 (էջ Բ—Ը, Լ. Ցաշեանի յիշատակած 1849ի
 եւ 1881ի տպագրութիւնը տպագրական վեր-
 պակներ են. գոյութիւն չունին: Իսկ Յարկիւլի
 1845ի տպ. ի Պարիս հայ. եւ գաղ. կապնա-
 կան կը թուի), շատ անկատար եւ անխառն
 կարելի է նկատել խորհնացւոյ “Մատենագրու-
 թիւնն”, էջ ԾԳ—ԿԲ, ուր չեն յիշատակուած
 գրեթէ 1903էն ի վեր ըստ անոնց քննու-
 թիւնը: Իսկ խորհնացւոյ մասին քննական ա-
 նարկ զանց առնուած է բոլորովին:

Նաեւ քնագիրն չէ վերականգնուած քննա-
 դատական բոլոր պահանջմանց համաձայն. Եւ
 այն նկատմամբ 1. Ձեռագրաց համեմատու-
 թեանց, 2. քնագրին կիսատարութեանց:

Հրատարակիչք առանձին նշանակութիւն
 չեն սուած Ա եւ 8 երբեք ալ իս խմբերու ըն-
 թեցուածոց հնութեան. ուստի եւ ըստ քմաց
 խառնած են իրարաւ, այնպէս որ այժմեան
 տպագրութիւնն ալ իսաւ իսաւ մը կը ներկայա-
 ցնէ՝ բազմազան գունով: Բաղձալի էր որ
 իրբեւ քնագրի՝ ընտրուէր Ա խմբին լաւ օրինակ
 մը, իսկ միւս խմբերն երկրորդական ընթեր-
 ցուածք, որոնք քերականութիւնն կամ աղա-
 ւաղեալ կէտ մը կը քննեն, նկատի առնուելին
 մեծ գզուղի թեամբ: Ընթերցուածոց հնութեան
 համար ի խորհուրդ կրնային կոչուիլ Հին պատ-
 մագրութիւնը, որոնք կամ խորհնացւոյ աղբիւր
 եղած են եւ կամ զայն իրենց աղբիւր ունեցած
 են, զոր օրինակ Ագաթանգեղոս, Փաստոս, Յովհ.
 Կաթ., Անանու ժամանակագիր, Թովմ. Ար-
 Ժրուհի, Միխիթար Անեցի եւ այլն:

Ես առ այս համեմատութեան կ'առնում
 հոս միայն Անանու ժամանակագրութիւնն, ուր
 պահուած է մեզի ծ դարու ընտիր ձեռագրի
 մը մէջ — էջմ. Գեորգի Յուց. Թ. 102 Խա-
 ռնետիր, յամէ 981 ընդարձակ հատուած մը՝
 խոր. Ա. Գ.: Այս համեմատութիւնն պիտի ցուցնէ

մեզի թէ որ եւ որ ձեռագրի ընթերցումներն
հին են, ուրեմն աւելի մեծ նախարանագրին:

Խոր. էջ 14, տ. 10—10, Մատուռն, էջ 1—4.
տ. 21.

էջ 14, 10. նախաստեղծ
== նախաստեղծն Վ
gkmrstwy.

նախաստեղծ:

— 15. վան զոց պատ-
ճառանաց ա միայն էր
ուսին զոց, միւսներն
որոշ:

վան որոշ պատճառա-
նաց:

15—16. Ն-ի ու յոս-
ցեւ կոչելոյն... 8իս
նախնիս (X նախնի ուս)
առացեալ: ty նախնիս
կոչեցեալ:

Ն-ին է առցեւ կոչե-
լոյն...

16. եւ կամ որպէս ==
Ա շէք եւ:

եւ շէք:

17. քանզի եւ Ազամ ճշմար-
տացն առաջնորդն
== է շէք Ա.: ճշմար-
տութեամբ Ա.: առաջ-
ածատեցին ի:

քանզի Ազամ ճշմար-
տութեամբ առաջ-
ածատեցին:

17. եւ ու բերանոյ Ա-
տուռն:

== շէք:

18. ի թափանեան == ի
թափանեան abc:

ի թափանեան:

19. ոչ յայլ ումքէ ==
ոչ յայլ ումքէ abcd
def:

ոչ յայլ ումքէ:

21. պատարագ == պա-
տարագ abdef:

պատարագ:

15, 1. յեղուսնիւն-իւն
ի ծանօթութեան եւ
զուսնիւնութեան եւ ծա-
նօթ. ընդզուսնիւն-
ութեան եւ ի ծան. X:

ընդզուսնիւնութեան եւ
ծանօթութեան:

— ... Ատուռն լինել
ընդէր առաջին... ==
8իս առաջնորդ լինել էր
աղագաւ. ու առաջին:

Ատուռն լինել էր ա-
ղագաւ:

2. Արգ:

արգ:

3. ի հրաւիրեալն == Ա
ի հրաւիրեալն:

ի հրաւիրեալն:

6. շարն աղագաւ == շա-
րութեան աղագաւ Տի:

շարութեան աղագաւ:

8. ոչ բանի իւշ առառա-
ծայն:

ոչ բանի իւշ առ-
առածայն:

10. յիւրեանհաճոյ == իւր-
եանհաճոյ Տի եւ:

իւրեանհաճոյ

13—14. անուանելն որ-
պէս զմուսնեալ == մու-
սնեալ Ա:

անուանել որպէս մու-
սնեալ:

(Խոր.)

(Մատուռն.)

15. շէք == շէք Ա.: շէք:

16, 1. զպատ ծնանելոյն
զԱթուռնապալ... աւել-
իւրեւ արժանի... ա
Ա. առաջ Մ. (Թէեւ
սեալ է առ հասարակ,
համա. Խնդ. Ե. 22):

... առաջ Մ-ց:

3. փոխեալ աթ:

փոխեալ լինի:

4. զպատճառն == զպատ-
ճառն Ա.:

զպատճառն:

5. Մ կեցեալ աւ հարիւր
վառն էւ զինքն ծնանի
զվամբք == Տի կը կար-
գան ճիւ: Հրատարա-
կիւք ճիւ պահած են
հետեւելով Եւսեբիոսի,
բայց Խնդոց Ե. 25
ունի ճիւ:

... առաջ ճիւ:

6. ծնանի որդի եւ ա-
նուանել զնա Նոյ == եւ
անուանեաց զանուն
նորա Նոյ Տի:

ծնաւ որդի եւ անուա-
նեաց զանուն նորա
Նոյ:

8. որդւոյ == որդւոյ Եւ:

որդւոյ:

13. դարձարցուցանել է
== է շէք Ա.:

== է շէք:

13. դարձարցուցանել է
զանբարձրութիւն ա
զանբարձրութիւն Ա.:

զարձարցուցանել:

14. մարգարէ զաւր-
ծոց == մ. երկր-
ծոց Ա.:

մ. երկր-
ծոց:

17. բայց եւ հանգչին ա-
ղագաւ == բայց ա-
ղագաւ հանգչին:

բայց որդարեւ հանգ-
չին:

19. որդի == իբրեւ bode
իւ:

իբրեւ:

21. եւ որդեւոր հայ-
րենացն առաքինու-
թեանց == որդեւոր Ա.
հայրենիւնացն Տի,
ժողովուրդն Ա.:

եւ արժանի հայրենա-
կանացն ժողովու-
րդեւոր:

Այս համեմատութիւններուն մեծ մասը
(20 զեպոյ) կը բարձրացնեն Ա խմբին արժեքը,
իսկ 8(Խ) խմբի հետ համեմատութիւն կայ
8 զեպոյի մէջ միայն. ուսկից կը հետեւի պարզ
կերպով որ Ա խումբը աւելի հարազատ է
եւ հին:

Անշուշտ այս եզրակացութեան պիտի հաս-
ցընէր նաեւ Յովհ. Կաթողիկոսի եւ այլոց քով
պահուած հաստատող համեմատութիւնն: Հրա-
տարակիւք այսպիսի համեմատական չմտա-
թիւն մը կատարած են Յովհ. Կաթողիկոսի հետ:

Խոր. Գ. ծծ. էջ 329, 17-330, 9.

Խոր. էջ 330, 3-4.

ՅԱՅՆՄ

1. ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՐԹԱՆԵԼ ՄԵԾԻՆ
2. ՍԷՏԵԿԱՅ Ի ԴՈՒՌՆԱ ԵՐԲԵ
3. ՅԻՆ ՊԵՐՄԻՅ ՅԷԶՍԿԻ
4. ՅԻ ԽՆԴԻՐԱԼ ԶԱԿՊԵՆԱ
5. ԽՈՐՈՐԴ ՈՐ ԶԱՄԻ ՄԷՏ
6. ՈՒՆԱՆ ԵՐԴԱՆԵՐԻ ԼՈՒԺԵ
7. ԵԼ ՊԵՏԵՆԵՐ ԵՐԶԵԿ ՅԷ
8. ՆՅՈՒՐՆԱ ԿՈՂՇՅԱՆԵԼ ԲԵՐ
9. ԴԻ. ՅԵՒՈՒՐԱ ԿՈՒՄԱՅ ՆԻ
10. ՅԷԶՍԿԻՄԻ ՏԵՒԵՆԵԼ
11. ԿԵՄԵՐԵ ԶՏԱՅՈՒՄԵՆԱ.
12. ՅԱԼՈՎ ՆՊԱ ԶՄԵՐՈՒԹԻ
13. ՆԻ ԵՐԶԵԿԱՅ Ի ՏԵՅԱ.
14. ԱԵ ԽԴԻՐԱՆ ԶՏՐԵՏԵՄ
15. ՈՐԴԻ ԴԵԶԵՒՆԻ ԶՈՐ
16. ՅԵՄ ՏԵՒԻՆ ՆՈՐԱ ՄԷՏՈՒՆ
17. ՏԵՆԱԼ ՅԵՆԹԵՆԱ ԵՄ
18. ԲՈՅԵՆ ԵՄԴԻ ՆԻԱ ԲԵՆ Զ
19. ԱԵԿԵՄԱՐԵՆ ԵՐ ԴՈՒՄԵՐ
20. ՆԵԼ. ԶՈՐ ՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿ
21. Յ ՄԵՆԱՆԱԼ ԽՈՐՈՐԴ. ՄԻ

ՆԻՆԵ Ի ԿՐԿԱՌԻՄՆ (")
 ԵՄԴ(ՄԻ ԵԼԿԵՄԵՆԱԼ
 ՅԵՑ ՈՐՈՑ ՅԷԶՍԿԻ
 ՈՂ ԵՄ Ի ՆՈՑՈՒՆՑ ԱԵԼ ԶԵԼ
 ՊՈՒՏ ԶՈՐԴԻ ԻԻԻ ԵԼԿԵՄ
 ՈՐՇՈՒՅՆԱԼ ՏԵՅՈ
 Յ ՏԵՄԱ ԴԵՄՈՒՄ
 ՆԵՆ ԽՈՐՏՆԱԼ ԻԻԻ ԵՆ
 ԵՅՄԱԼ ՏԵՄԱԼ ԵՄ
 ՆԱԼ ԼԻՆԱԼ ՆԵՄԵՐԵ
 ԲԻՆ ՅԵՄԴԻՅԻՆ ԽԵ
 ՄԻԻԻ. ԴՈՒՐՆԱԹԻԻԻ Խ
 ԲԵՄԱՆԱԼԱԼԱԼ ԵՄ
 ԶԵԼԱՆԱԼԱԼ ԴՈՐՈՑ
 ԵՅՆ ԵՄ ԵԿԱՌԻՄ ՏԵՄ
 ԶԵՄՈՒՅՆԱԼ, ՄԵՐԶԱ
 ՈՐՇՈՒՅՆԱ ԽՆԱԼԱԼ
 ԵԼԿԵՄ. ԶԻ ՄԵՐԴ ԽԵ
 ԶՄԱՆԱ ԵՄ Ի ԴԵՆ ՄԵՐԴ
 ԶԵՆԱ ՍԵՂԵՄՈՒՅՆ
 ԵԼ ՈՐՈՎ ԵՄՆԱԼ

Արկադիոսի տպագրիչն ունեցած կարեւոր տարբերութիւնն է միայն՝ « եւեթ ի կրկնուի (?) ամ (?) » մի թագաւորեալ, որ լաւ աչ չի կարգացուիր. հոս տպագրիչն ունի « մի եւեթ ի կրկնուի թագաւորեալ ամ », ուր Խ կը կարգայ « որ եթէ ի կրկնուի թագաւորեալ ամ », որ քիչ մը մօտ կը թուի կրկնագրի ընթերցանին:

Մնացած հատուածներն ալ անշուշտ այս եզրակացութեան պիտի հասցընեն զմեզ:

4. Այսչափ ձեռագրաց մասին: Ինդիր է թէ հրատարակիչը յաջողած են բնագիրն վերակազմել հիմնուած այսչափ ձեռագրաց վրայ, ըստ բերականութեան եւ ըստ կիսագրութեան: Այս կէտին մէջ պակասութիւնն անշուշտ վերագրուել է աւելի հրատարակիչներու պատրաստութեան, ըստ ձեռագրաց անբաւականութեան: Կիսագրութեան եւ վրէժի տպագրական հոգն, ինչպէս Բաղաւթարարին մէջ կ'ըսուի,

յանձնուած է Ս. Մալխասեանի, որ իր կողմանէ երբեմն երբեմն ծանօթութեանց մէջ կցած է դիտողութիւններ:

Մենք չենք կրնար հոս անձուկ եղբուս մէջ այս տեսակետով քննութեան ենթարկել ամբողջ « Զայոց Պատմութիւնը », իր բարականանք առաջին էջերու քննութեամբ:

Էջ 4, ա. 15. « Ի Պարսից Կառավարաց, Բաղաւթ. . . » Զոս Գաւիթ Զաշտիով կ'ըսուի « Ի Պարսից Կառավարաց, Կապարեւ ամբողջութեամբ գլխագրով կամ երկրորդ-գրով մը հակառակ պարագային վերջակէտի տեղ զնեղ Բալ. այս գեպրին պիտի խառնուի Զոս Զորդ վերջակէտն տեսնել միջակէտ. վասն զի « Ի Պարսից Կառավարաց, ընդհանուր խորագիր է, մինչ ըստ տպագրին կը կարծուի թէ Զարդ գլխինքն կան 1. Ի Պարսից Կառավարաց. 2. Եզ, Բիւրասայ, եւ այլն »:

Էջ 5. անիմալիէ է՝ « Կաղապար մերոյ ի

սկզբան յայսմ բանիցս, նախագասութիւնը. լաւագոյն էր «յաղագս մերոյս սկզբան յայս բանիցս», (կամ՝ «այսր բանիցս»): Այս հասուածն ոտով ձեռագործ մէջ չկայ. իսկ միւս ձեռագործներէն տալուին «յաղագս — բանիցս», եւ եմք մը կարգան «մերոյս սկզբան», ուստի եւ ի՞նչ մուտքն միւս ձեռագործ մէջ կրնայ մեկնուիլ երկու չափան սերէն՝ հնչումն գիւրացներու համար: Աս հասարակ միջնագործան գրեզգիրներու մէջ յաճախ կը պատահի նոյն իսկ ուղղական խնդիր գրութիւնն. հմտ. ի մէջ այլոց Խոր. էջ 5, տ. 5, էջ 11, տ. 16, էջ 12, տ. 14 եւն: — յայտ՝ ի՞նչ ձեռագործ ունին այդ, ի այս, ց այս ապա սրբագրուած յայտ, 0 Բոնիցս յայտ. ուստի եւ սկզբնականն եւ ոչ միոյն մէջ պահուած կ'երևայ եւ կարելի էր ըստ իմաստին սրբագրել այդ եւ կամ պահել այդ ըստ եմ:

Էջ 8, տ. 4. փոխանակ «փոխարկեաց, — (Բայց մի դը . . . տ. 13 վասն նորա) — այլ եւ բազում ալք . . .», Այս կիտագրութիւնք անտեղի կը թուին. վասն զի «փոխարկեաց», իբր կը վերջանայ նախագասութիւնն ուստի եւ կը պահանջուէր վերջանէտ եւ «Բայց մի դը», ով կը սկսի նոր հասուած որ «վասն նորա», ով՝ կաւագործ, ուստի եւ «այլ եւ բազում . . .», պիտի գրուէր մեծատառ եւ աւելորդ էր փակագրի:

Էջ 9, տ. 16. «այլ աստէն իսկ, ի սկզբան մերոյ գործառնութեանս, զվասն նոցա կշտամբութեան յարմարել բանս», ևր պահանջուէր կիտագրել՝ «այլ աստէն իսկ ի սկզբան մերոյ գործառնութեանս զվասն նոցա . . .», Հոս «աստէն իսկ ի սկզբան», հին հայերէնի ընտիր բացատրութիւններէն մին է «սկզբէն իսկ», իմաստով:

Սխալ կիտագրութիւն կայ նաեւ էջ 10, տ. 5. «... ի պատմութիւնս» ըստ նոցանէ . . ., ես կը բաղձայի կարգալ. «զի թէ արդարեւ արմանի գովութեան այնք ի թագաւորաց իցեն, որ գրով . . . կարգեցին . . . ի պատմութիւնս, ըստ նոցանէ եւ պարագայեալքն այսպիսով ճգնուած թեան . . . ներքոյականաց ի մէջ արժանի եղեն ասից», Այսու բնականաբար իմաստն կը փոխուի:

Կարելի էր գեւ նման սխալ կիտագրութիւններ յիշատակել (հմտ. էջ 11, տ. 1, 7 [լաւագոյն տալ ինքն], 13 [կարելի էր ի բաց ձգել եւ այլ ըստ ծօթ], էջ 13, տ. 4 [կարգալ՝ նորմա] եւ այլն):

“Հայոց պատմագիրներու», նախորդ հատորներու կից նշանակուած կար Ս. Գրոց տեղեաց ցանկ մը. հոս զանց առնուած է այս:

* * *

Մեր այս նկատողութիւններն նպատակ ունին բարձրացնել խորհնացոյ ներկայ հրատարակութեան արժեքը, որ արդէն ինքն ըստ ինքեան մեծ է: Անշուշտ այսուհետեւ աւելի գիւրին պիտի ըլլայ՝ պատարաստ հողի վրայ շարունակել խորհնացոյ ռուսաֆոնիկութիւնն՝ թէ ընագործնական եւ թէ պատմական մատենագրական տեսակետով, քան որ մինչեւ ցորս հետաւոր էր իսկ այսպիսի պատարաստ հող ընծայելին մեզի էջմիածնի պատուական Մասնախմբի աշխատասեր երկու անդամներ՝ Մ. Արեղեան եւ Ս. Թարութիւնեան, որոնց վաստակն պիտի յարգէ երկար հայ բանասիրութիւնը: Ի՞նչ պիտի յաջորդէ մտաւոր ապագային խորհնացոյ: Կորին, փաւստն, Եղիշէ . . . յամենայն դէպս էջմիածնի յարգելի Մասնախմբին կը մաղթենք կար եւ զօրութիւն՝ որ յառաջ ի լոյս հանելու այսպիսի թանկագին հրատարակութիւններ:

Հ. Ն. ԱԿՈՆԵԱՆ

Ս Ա Ց Ե Ն Ա Գ Ր Ց Ա Կ Ա Ն

ՅՈՐԾԵԿ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ-ՀՈՅԿԱԿԱՆ ՀԻՐ-
ՑԱՐԿԱԳԻԹԵՆՆԵՑ 1896—1910

(Հարանգալ-տիւն):

2168. Sissoév. — Յսւ Շէլենով.
*2164. Sister E. T. — Aui, Armenia: Sundgate 1897.
2165. Smith John Hugh. — Յսւ Sykes Mark.
2166. Smith Lewis Agnes. — Յսւ The Story of Ahiakar.
2167. Société franco-arménienne. Paris 1897, 8e, p. 2.
2168. Soden D. H. Freiherr v. — Bericht über die in der Kubbet in Damaskus gefundenen Handschriftenfragmente: Sitzungsabg. d. k. preuss. Ak. d. Wiss. 1903, p. 825—80.
[Հայերէն եւ վրացերէն ձեռագրական պատահիւններ:]
2169. Soevil. — Յսւ Շէլենով.
*2170. Soier L. — Armenier und Juden: Z. f. Demogr. u. Staf. der Juden 3 (1907), p. 65—9.